

Љубиша Р. Митровић¹
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет,
Департман за социологију
Ниш (Србија)

929:32 Марковић С.
321.74(497)(091)
Преједни научни рад
Примљен 05/11/2025
Измењен 17/12/2025
Прихваћен 17/12/2025
doi: [10.5937/socpreg59-62593](https://doi.org/10.5937/socpreg59-62593)

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ – ПРЕТЕЧА ИСТОРИЈСКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ И РОДОНАЧЕЛНИК СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ МИСЛИ И ПОКРЕТА У СРБИЈИ И НА БАЛКАНУ

(Маргиналије о значају реактуелизације раденичког питања:
о хлебу и самоуправи за обнову левице у постсоцијалистичким друштвима)

Сажетак: У раду се анализира личност и дело Светозара Марковића, као учитеља еманципаторске енергије, претече историјске социологије у нас и утемељивача социјалистичке мисли и оснивача социјалистичког покрета у Србији и на Балкану. Најпре се чини осврт на улогу великих „сунчаних личности“, вечних звезданих фењера, народних будитеља, у историји и колективном памћењу народа. Потом се даје краћи биографски осврт на личност и дело Светозара Марковића (1846–1875). Централни предмет нашег социолошког разматрања чини Марковићев допринос историјској социологији и значају реактуелизације његових социјалистичких мисли и порука о раденичком питању, „о хлебу и самоуправи“ у контексту постсоцијалистичких друштава на Балкану, за обнову савремене левице.

Кључне речи: Светозар Марковић (1846–1875), социјалистичка мисао, *Србија на исиоку*, историјска социологија, хлеб и самоуправа, постсоцијалистичка друштва, социјално питање и обнова левице

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-0225-4218>

„Није вајде само сазнавати несрећно стање наше, него треба и радити да га нестане... Мени је сувише тешка и уска та зграда у којој се гуши српски народ и ја сам одпочео борбу против ње.“

(Светозар Марковић)

„Питање о хлебу – а то је питање о самоуправи – каже Марковић, и политички програм истиче на првом месту ... Светозар Марковић ишао је брже него што је допуштало време. Ако и не можемо у свему примити његов правац, ми се још и данас загревамо његовим одушевљењем за социјални прогрес, и дивимо се његовој дубокој љубави за радни народ.“

(Драгољуб Јовановић, *Учићешли енергије*)

„Уз Доситеја и Вука, Светозар Марковић је један од најснажнијих интелектуалних карактера и на побољшање народног живота усмерених умова које је уопште дао српски народ.“

(Андрија Стојковић)

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ – УЧИТЕЉ ЕМАНЦИПАТОРСКЕ ЕНЕРГИЈЕ: ПРЕТЕЧА ИСТОРИЈСКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ И ПИОНИР СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ИДЕЈЕ НА БАЛКАНУ

У историји развоја прогресивне мисли човечанства постоје тзв. сунчане личности (Д. Калајић), које се снагом свог ума и срца уздижу на величанствен пиједестал достојанства и поштовања, постајући трајни узор и инспирација новим генерацијама.

У имагинарном музеју човечанства, пантеону науке и панхуманизма и колективном памћењу српског народа, име и дело Светозара Марковића, као мислиоца слободе и самоуправе, трајно ће светлети – снагом умних порука и делатне доброте. Био је први марксиста и социјалиста у Србији и на Балкану; утемељивач социјалистичке радикалне партије и револуционарног гласила *Јавнось*.

Светозар Марковић је рођен 1846, а умро 1875. године. Рођен је у околини Јагодине. По завршетку техничких студија даље образовање и идејну надградњу остварио је на делима Чернишевског (Чернышевский) и Карла Маркса (Марх). Његов живот је попут метеора. Рано се биолошки угасио (са 29 година), али се, попут феникса, обнавља у колективном памћењу српског народа. Многи о њему пишу као надареном публицисти и пиониру социјалистичке мисли у нас и на Балкану. Ваља, међутим, истаћи да је он својим стваралаштвом претеча и утемељивач историјске социологије у Срба.

Милојица Шутовић (Šutović, 2012, стр. 134) о Марковићу пише као о пиониру социологије у Србији. О научном раду и идејнотеоријској оријентацији Светозара Марковића, осим савременика и следбеника, писали су и бројни наши научници и аутори у 20. веку почев од Јована Скерлића (Skerlić, 1922), Слободана Јовановића (Jovanović, 1920), Драгољуба Јовановића (Jovanović, 1946), Мирослава Ђорђевића (Đorđević, 1972), Андрије Стојковића (Stojković, 1972, 1999), Најдана Пашића (Pašić, 1981), Михаила Марковића (Mih. Marković, 1997), Латинке Перовић (Perović, 1985),

Мила Марковића (Marković, 2005), Милована Митровића (Mil. Mitrović, 1982), Милана Ковачевића (Kovačević, 1990), као и бројни страни научници и истраживачи у западној Европи, Русији, Бугарској, Пољској.

И данас, после 150 година од његове смрти, у литератури трају контроверзе и полемике у вези с карактером његовог дела: да ли се његово учење може одредити као марксистичко и социјал-утопистичко, народњачко, либерално или социјал-демократско.

У прилогу који је пред вама, поштовани читаоци, даavimo се доприносом Светозара Марковића историјској социологији и утемељењу социјалистичке мисли и револуционарног покрета у Србији и на Балкану, те валоризацији научне и политичке вредности његових идеја и порука са становишта значаја њихове реактуелизације за програмску оријентацију и обнову потенцијала савремене левице, њене друштвене борбености у преображају постсоцијалистичког друштва. Историјска социологија утемељена је као трансдисциплинарна наука у радовима Бродела (Braudel) и Волерстина (Wallerstein), и изучава кратке и дуге таласе у историји као комплексном друштвеном процесу, обликованом деловањем друштвених актера у времену и простору. У нашој науци Светозар Марковић је претеча историјске социологије док је Слободан Јовановић њен утемељивач.²

У фокусу наше анализе налазе се две студије Светозара Марковића: *Србија на истроку* и „Париска комуна (питање о хлебу и самоуправи)“.

У својој студији *Србија на истроку*, користећи се компаративним историјским методом, анализом докумената и истраживањем развоја политичко-правних институција, Светозар Марковић је дао реалну анализу промена у структури заједнице и друштва Србије: од патријархалног, феудалног и поробљеног ка мукотрпној борби за сопствену слободу и независност. Предмет његове анализе су: 1) период турске владавине Србијом; 2) узроци и резултати Првог српског устанка као српске народне револуције и 3) владавина кнеза Милоша (Милош Обреновић, 1780–1860, владао Србијом 1815–1839. и 1858–1860) и партијске борбе око уставног уређења. Марковић најпре указује на облике и начине владања за време турске окупације која је трајала безмало пет векова. Турци су углавном владали градовима док су сеоске заједнице почивале на традиционалној породичној задрузи, заједничкој својини и локалној општинској самоуправи – некој врсти аутономије која је омогућавала народу да самостално уређује своје односе у локалној заједници. За Марковића су те институције представљале тежиште прве српске револуције 1804. године. Крајем 18. и почетком 19. века настала је криза у Османском царству са бројним поделама између центра власти и одметнутих дахија. То је период све израженијег зулумарења турске власти са бројним наметима, али и појаве народног отпора у виду буна (хајдучких диверзија...), управо онако како је и народни епски песник опевао у песми „Почетак буне против дахија“: „Ту кнезови нису ради кавзи / нит’ су ради Турци изјелице / ал’ је рада сиротиња раја / која глоба давати не може / ни трпити турскога зулума!“ У контексту таквих социјалних и политичких околности Карађорђе (1762–1817, вођа

² *Сјени о историји* (Braudel, 1992), *Модерни светски систем* (Wallerstein, 2012), *Изазови историјске социологије* (Antonić, 1995) и *Социологија и историја* (Mitrović, Todorović, 2003).

Првог српског сутанка 1804–1813) са српским војводама диже у Орашцу устанак који, према схватањима и Леополда фон Ранкеа и Светозара Марковића, представља прву српску револуцију – борбу против Турака, али и феудалног ропства и институција владања, за независност и народну сувереност. Први српски устанак био је весник борбе против Отоманског царства у Србији и на Балкану. Та борба трајаће у различитим формама и етапама све до 1912. године када су Турци протерани са овог простора. Одлучујући борци у тој борби биле су народне сељачке масе, предвођене својим првацима/вождовима: од Карађорђа, преко Милоша Обреновића, до Петра Карађорђевића (1844–1921, краљ Краљевине Србије 1903–1918. и краљ Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1921). У тој борби српски народ је показао свој национални хероизам и карактерни патриотизам. Борба за слободу плаћена је и огромним жртвама српског народа како у 19. тако и у 20. веку. Процена је да је овај, релативно бројно мали народ, поред руског народа, дао највећи број жртава за сопствену слободу и слободу других балканских народа. Нажалост, због интервенционизма великих сила и њихових арбитара на простору Балкана, тзв. источно питање за сувереност српског народа и државе остаће отворено и у 20. столећу, а актуелно је и данас. Српски народ је улог и учинке своје борбе за независност и слободу даривао и делио са другим јужнословенским народима, од којих су многи Југославију сматрали само транзицијском недовршеном заједницом, на путу ка стварању својих самосталних држава крајем 20. и почетком 21. века, после имплозије социјализма и распада/разарања СФРЈ.

Ову причу о српској револуцији, с почетка 19. века, и њеним неоствареним циљевима, Светозар Марковић је у својој студији *Србија на истоку* означио метафором о „подераном капуту“, а Зоран Ђинђић (1952–2003, премијер Републике Србије 2001–2003) је описао речима: „Југославија – недовршена заједница“.

Светозар Марковић је заметке слободарске традиције открио у колективној свести и геокултури српског народа који је и за време владавине Турака очувао институције: *йородичну задругу* и *локалну народну самоуправу*, као жаришта прометејског отпора и слободарског патриотизма и борбе за очување идентитета и народног суверенитета; те установе су живеле као снага континуитета и дело Првог српског устанка;³ Марковић својом даљом анализом показује како се после Карађорђевог погубљења и поклањања његове главе турском султану на дар, остварује ретроградно кретање – за време Милошевог „коалиционог владања“ са Портом, уз многобројне компромисне уступке, па и погубљења неких српских војвода и гушења побуна у српском народу, ради очувања своје власти и добијања фермана о наследној монархијској владавини у Србији.

³ У *Србији на истоку* Марковић пише: „Задруга и општина – те две српске установе остале су недодирнуте од стране Турске државне системе. У њима је Српски народ прикупио свој разбијени народни живот и из њих се одупирао Турцима. Задруга је била економска, а општина политичка јединица српског народа. За Турке, то је био само извор из кога су они наплаћивали своје приходе. За Српски народ то је био морални и материјални извор из ког је црпео снагу за ослобођење од Турске власти. Одмах у почетку Српског устанка видело се да је то огњиште из кога је планула револуција, која је уништила Турску државну систему, а тако исто да је то основа нове Српске државе“ (Marković, 2021, стр. 28–29).

Више од пола века Србијом ће се владати у знаку српско-турског двовлашћа, чак и када је Србија формално добила устав, а књаз Милош наставио да влада самовољно. Говорећи о начину Милошеве владавине, Светозар Марковић цитира списе и писма Вука Караџића (1787–1864) који није био само реформатор нашег језика већ и први наш етносоциолог и хроничар тога доба. У свом писму кнезу Милошу из 1832. године, Вук Караџић пише о самовољи кнежевој:

„Као год што се у историји спомиње да су негде Срби од Ниша и Смедерева ишли у Једрене и Цариград, те султану косили сено, тако ће се спомињати да су људи из ужичке и соколске нахије ишли да вам косе око Крагујевца и Београда. И ово накратко да вам кажем: с владањем ваше светлости нико није задовољан, ама баш нико, осим ваша два сина, а и они да су већи, може бити да би били незадовољни као макар ко други... Данас у Србији правитељства, у правом смислу те речи нема никаквога, него сте цело правитељство ви сами!“ (cit. prema: Marković, 2021).

О отуђењу политичке власти и самог кнеза Милоша, Светозар Марковић пише:

„Хатишериф и берат од 1830. године били су смртоносни ударац за српску револуцију. Борба за ослобођење и јединство српског народа, па и сама мисао о том, била је сасвим остављена. Место тога, у Србији се започиње уређење монархиске државе!“ (Marković, 2021, str. 71).

И док је вожд Карађорђе довео Доситеја (Доситеј Обрадовић, 1739–1811), тог српског Сократа, за министра просвете, Милош се бојао учених људи који би могли да угрозе његов опортунизам. За време његове дуге владавине Србијом формираће се и разрасти попут амброзије и паукове мреже чиновнички слој бирократије, династичке партије и извршити централизација власти, а народ бити и даље третиран као пука маса и раја. То је период мешавине феудализма и настајућег капитализма, првобитне акумулације капитала, успона трговачког и чиновничког слоја у Србији, а сам вожд је био најбогатији трговац и апсолутни владар, који је имао подршку Порте. У овом контексту институције српске задруге и локалне народне самоуправе се маргинализују и потискују. О оваквом мешовитом српско-турском азијатском систему владавине, Светозар Марковић пише као периоду Србије под „подераним капутом“, који је крпљен и прошиван час турским час аустријским концем. И мада наши историографи и политиколози хвале дипломатску стратегију Милоша у сарадњи са Портом у борби за постепено освајање и признавање државности Србије, Србија је под њим изгубила безмало пола века борбе за развој грађанског друштва и изградњу модерне правне државе.

Отуда Светозар Марковић, у студији *Србија на истоку* (1872), првој социолошкој студији у нас, даје оштру критику Милошевог начина владавине. Он је сматрао да књижевност и публицистика треба активно да служе потребама народа „те да није довољно само описивати невоље наше већ и мењати друштвено стање“. Стога се у овој студији даје не само приказ стварности нове српске државе већ и колико су појмови слободе, грађанских права, демократије и јединства народа били значајни за српско друштво. С правом се може закључити да су његова запажања и поруке из *Србије на истоку* и данас актуелне у постсоцијалистичким друштвима.

У завршном делу студије *Србија на иѿоку* Светозар Марковић пише о пропагирању унутрашње и спољне слободе у новој српској држави, разрастању бирократије, партијским борбама, псеудопарламентаризму и успону неограничене монархије. Сви ови процеси, према Марковићу, еродирају аутентичне вредности српске цивилизације, као што су: узајамност и солидарност у српској задрузи и локалној народној самоуправи. Оне бивају замењене вредностима настајућег капитализма: првобитне акумулације капитала, успона социјалдарвинистичке себичности и отимачине, које руше традиционално српско друштво. Светозар Марковић поентира да ће у Србији и у Русији пут у социјализам ићи другим правцем, уз очување традиционалних институција, споју традиције и модернизације, а не епигонског опонашања Запада. У овом контексту Марковић истиче улогу народне самоуправе као кључне институције за демократизацију поретка и очувања политичких и социјалних слобода у друштву, подвлачећи да је најбољи онај систем у коме је народ сам себи управитељ.

У раду „Париска комуна (питање о хлебу и самоуправи)“ Марковић анализира искуство Париске комуне из 1871. године, подвлачећи да су париски комунари на делу остварили основно начело суверенитета општине и истакли пројекат борбе за социјалну републику у Француској, која би била власт народа за народ: савез слободних општина. Марковић вели: „(...) париски радници су бранили не само себе већ и целу Француску од самовоље владине ма како се она звала – монархијска или републиканска“ (Marković, 1965, str. 39).

Радничка самоуправа, као облик непосредне демократије и асоцијација непосредних произвођача, представља политички облик за социјално ослобођење снага рада и њихово претварање у актера социјалистичке трансформације друштва (Marx, 1960). Маркс је сматрао да ће принципи Париске комуне вечно живети све док не обићу читав свет и постану нова стварност човечанства. „Застава комуне је застава светске републике“ (Marx, 1960, str. 12).

ТРАНЗИЦИЈА КАО РЕСТАУРАЦИЈА КАПИТАЛИЗМА, ПОЛОЖАЈ И УЛОГА САВРЕМЕНЕ ЛЕВИЦЕ

Без сумње се може рећи да је Светозар Марковић не само претеча социјализма у нас већ и лучоноша идеја самоуправног социјализма у Србији и на Балкану. О њему је Јован Скерлић писао „као о првом апостолу модерне демократије не само код Јужних Словена но и код свих балканаских народа“ (Skerlić, 1922, str. 242). Мирослав Крлежа је истицао да је Светозар Марковић први високо подигао *јуѿоказну засїаву* самоуправе на Балкану, насупротив грађанском друштву и бирократској установи државе.

За разлику од капитализма на Западу, друштва у Србији и Русији, како сматра Марковић, могу да избегну нужност капиталистичког развитака и да директно прећу у социјализам преко афирмације облика задружног живота и посредством акционарства. Његов план за увођење социјализма је ослоњен на радикалну реформу српске државе. Он је сматрао да све државне установе треба да служе основној сврси – материјалном благостању народа, развиту његовог ума, морала и слободе.

Стога је истицао да треба потпуно уништити бирократски поредак и управу земље предати народу. Питање социјализма је за Светозара Марковића питање народне самоуправе. У том смислу он је насупрот централизованог бирократског управе истакао принцип – народне самоуправе, подвлачећи да је за раднички покрет *једињење самоуправе исто што и једињење самог хлеба*.

Поставља се питање: зашто поново откривамо вечиту свежину идеја Светозара Марковића? У чему је тајна њихове вечите младости?

Зато што смо, под фирмом транзиције у Србији и на Балкану, доживели социјалну регресију, а под фирмом обнове демократије – победу неоконзервативних снага. Зато што се тзв. либерална револуција на крају 20. века претворила у антиреволуцију. Зато што се модернизација изродила у контрамодернизацију. Зато што на делу имамо остварење неолибералне стратегије зависне модернизације, која генерира периферизацију привреде, друштва и културе, која утире пут настајању зависних друштава, реколонизацији и протекторацији Србије и Балкана.

Критички социолози у свету данас, попут Имануела Волерстина (Wallerstein) и Пјера Бурдијеа (Bourdieu), у својим студијама: *После либерализма* (Wallerstein, 2005) и *Сигнална светла – прилози за опис нелибералне инвазије* (Bourdieu, 1999), показују да 1989. година није означила само пад комунизма као система већ и либерализма, и да је отворен процес радикалне неоконзервативне рестаурације у свету, који је довео до успона конзервативних снага – под фирмом борбе за глобализацију и промоције америчког система вредности.

Фукујамина теза о *крају историје* (Fukuyama, 2002) и Хантингтонова (Huntington, 2000) о *сукобу цивилизација*, могу, и треба, да се читају у контексту нове геополитичке транзиције света, као идеолошка легитимација нове констелације односа моћи и новог система расподеле друштвене и политичке моћи у глобалном систему, као преусмеравање пажње и сукоба од структуралних неједнакости и симболичког насиља на област, данас религијских и етничких разлика, а сутра расних.

Снагама разобрученог мегакапитала у његовој мондијализацији, актерима система асиметричне глобализације у свету – у коме богати постају све богатији, а сиромашни сиромашнији – потребни су нови идеолози, „трубадури и трувери”. Они их налазе и регрутују из редова интелектуалаца и полуинтелектуалаца, аналитичара и псеудоаналитичара, који се баве новом естетизацијом света, идеолошком мистификацијом односа и који су заједно са лутканима из *друштва савременог* тј. медијским актерима, постали нови творци „бенгалских ватри”. Иза њихових хвалоспева о демократији, људским слободама и правима, глобализацији, борби против тероризма, у суштини стоји интерес крупног капитала, тј. колос који остварује меѓонационализацијску функцију *експлоатације без граница* и беспризорног урушавања људског достојанства.

Неолиберална идеологија данас разара и европски социјални систем. Социјална држава благостања нашла се на удару. Врше се бројна реструктурирања, рестрикције у области радног и социјалног законодавства. Пацификују се синдикати и левичарске партије под фирмом „трећег пута” (Giddens), а све ради несметане експлоатације како у земљама светског центра тако и, посебно, у земљама светске полупериферије и периферије. Као израз структуралних неједнакости нарасле су диспропорције и

Транзиција је кроз приватизацију уништила друштвену привреду: деструиран је не само социјалистички производни однос већ је извршена и деиндустријализација и периферизација земље. Осиромашено је и маргинализовано радништво, деградирана средња класа.⁵ У Србији 21. века обновљено је у најоштријој форми *социјално њињање*.

У овом контексту неопходно је вратити се народном борбеном, хуманистичком и еманципаторском пројекту *слободарској социјализма* Светозара Марковића. Без обзира на извесне спорови, оклевања и несналажења у овом смутном времену транзиције, верујем да ће *нови социјалисти* смело подићи заставу самоуправе против снага рестаурације и антиреволуције и да ће у перспективи *друштвених борби*, демократским путем, изнова освојити власт и отворити пут ка *социјалистичкој друштвеној алтернативи развоја*. Социјализам није само прошлост већ и будућност човечанства.

⁵ Видети о томе у: *Изазови транзиције: нови свет и њојсоцијалистичко друштво* (Реџић, 1997), *Транзиција, рестаурација и неоиталијанизам* (Vidojević, 1997), *Транзиција: одакле и куда?* (Vratuša, 2012), *Транзиција: њрилој социолошком њроучавању друштвених њромена* (Šuvaković, 2015), *Хроника њтранзиционој њродља* (Obradović, 2017).

Ljubiša R. Mitrović¹
University of Niš, Faculty of Philosophy,
Department of Sociology
Niš (Serbia)

SVETOZAR MARKOVIĆ – THE PREDECESSOR OF HISTORICAL SOCIOLOGY AND THE FOUNDER OF SOCIALIST THOUGHT AND MOVEMENT IN SERBIA AND THE BALKANS

(Marginal notes on the importance of re-actualizing the workers' question of *bread and self-government* for the revival of the left wing in post-socialist societies)

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The paper analyzes the personality and work of Svetozar Marković as the teacher of emancipatory energy, the predecessor of historical sociology in our country and the founder of socialist thought and the socialist movement in Serbia and the Balkans. First, there is an overview of the role of great “sunny personalities”, eternal star lanterns, those who awaken the people, in national history and collective memory. This is followed by a brief biographical review of Svetozar Markopvić's personality and work (1846–1875). The central subject of our sociological examination is Marković's contribution to historical sociology and the importance of re-actualizing his socialist thoughts and messages about the workers' question of “bread and self-government” in the context of post-socialist societies in the Balkans, to the revival of today's left wing.

Keywords: Svetozar Marković (1846–1875), socialist thought, *Serbia in the East*, historical sociology, bread and self-government, post-socialist societies, social question and the renewal of the left

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-0225-4218>

“It is not enough just to know about our unfortunate situation; we must also work to make it disappear. ... This building in which the Serbian people are suffocating is too heavy and narrow for me, and I have begun the fight against it.”

(Svetozar Marković)

“The question of bread – at the same time the question of self-government – as claimed by Marković and emphasized by the political program in the first place... Svetozar Marković went faster than his time allowed him. Even if we cannot fully accept his direction, today we still receive the warmth of his enthusiasm for social progress and admire his deep love for the working people.”

(Dragoljub Jovanović, *Energy Teachers*)

“Together with Dositej and Vuk, Svetozar Marković is one of the strongest intellectual characters and minds oriented towards the improvement of the people's life ever born in the Serbian nation.”

(Andrija Stojković)

SVETOZAR MARKOVIĆ – THE TEACHER WITH EMANCIPATORY ENERGY. THE PREDECESSOR OF HISTORICAL SOCIOLOGY AND THE PIONEER OF THE SOCIALIST IDEA IN THE BALKANS

In the history of the humanity's progressive thought development, there are so-called sunny personalities (D. Kalajić) who, with the strength of their intellect and heart, rise to the magnificent pedestal of dignity and respect, becoming a permanent model and inspiration to new generations.

In the humanity's imaginary museum, in the pantheon of science and pan-humanism and the collective memory of the Serbian nation, the name and work of Svetozar Marković, as a thinker of freedom and self-government, will be an eternal light – with the strength of wise messages and active kindness. He was the first Marxist and socialist in Serbia and the Balkans; the founder of the socialist radical party and the revolutionary paper *Javnost (Public)*.

Svetozar Marković was born in 1846 and died in 1875. He was born in the vicinity of Jagodina. After completing technical studies, he got his further education and ideological upgrading from the works of Chernyshevsky and Karl Marx. His life was like a meteor. He had a very short life in biological terms (he died early, at the age of 29), but like a phoenix, he is reborn in the collective memory of the Serbia people. He is described by many as a talented journalist and pioneer of socialist thought in our country and in the Balkans. However, it should be pointed out that with his creative work. He is the predecessor and founder of historical sociology among the Serbs.

Milojica Šutović (Šutović, 2012, p. 134) writes about Marković as a pioneer of sociology in Serbia. Apart from his contemporaries and followers, numerous Serbian scientists and authors of the 20th century wrote about Svetozar Marković's scientific work and ideological-theoretical orientation, from Jovan Skerlić (Skerlić, 1922), Slobodan Jovanović (Jovanović, 1920), Dragoljub Jovanović (Jovanović, 1946), Miroslav Đorđević (Đorđević,

1972), Andrija Stojković (Stojković, 1972, 1999), Najdan Pašić (Pašić, 1981), Mihailo Marković (Mih. Marković, 1997), Latinka Perović (Perović, 1985), Milo Marković (Marković, 2005), Milovan Mitrović (Mil. Mitrović, 1982), Milan Kovačević (Kovačević, 1990), as well as numerous foreign scientists and researchers in West Europe, Russia, Bulgaria and Poland.

Even today, 150 years after his death, there are still ongoing controversies and debates in literature about the character of his work: whether his teaching may be determined as Marxist and social-utopian, populist, liberal or social-democratic.

In the text here, dear readers, we will deal with Svetozar Marković's contribution to historical sociology and the foundation of socialist thought and revolutionary movement in Serbia and the Balkans, and the evaluation of the scientific and political value of his ideas and messages from the perspective of the importance of their re-actualization for the program orientation and renewal of the modern left wing's potential, its social combativeness in the transformation of post-socialist society. Historical sociology was founded as a transdisciplinary science in the works of Braudel and Wallerstein, and it studies short and long waves in history as a complex social process by shaping the activities of social actors in time and space. In our science, Svetozar Marković is the predecessor of historical sociology, while Slobodan Jovanović is its founder.²

The focus of our analysis is on two studies by Svetozar Marković: *Serbia in the East* и "The Paris Commune (the question of bread and self-government)".

In his study *Serbia in the East*, using the comparative historical method, the document analysis and the research of the development of political-legal institutions, Svetozar Marković gave a realistic analysis of the changes in the structure of the community and society of Serbia: from patriarchal, feudal and enslaved to the laborious struggle for own freedom and independence. The subject of his analysis includes: 1) the period of the Turkish rule in Serbia; 2) causes and results of the First Serbian Uprising as the Serbian national revolution, and 3) Prince Miloš's (Miloš Obrenović, 1780–1860, ruled Serbia from 1815–1839 and 1858–1860) reign and party struggles over the constitutional order. Marković first points to the forms and ways of ruling during the Turkish occupation which lasted for almost five centuries. The Turks mostly ruled in towns, while village communities relied on the traditional family cooperative, common property and local municipal self-government – a sort of autonomy which allowed the people to independently regulate their relations in the local community. To Marković, those institutions were the centre of the first Serbian revolution in 1804. At the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, a crisis struck the Ottoman Empire, with numerous divides between the centre of authorities and the renegade *Dahijas*. It was a period of increasingly pronounced oppression of the Turkish authorities with numerous taxes, but also of the emergence of the national resistance in the form of rebellions (Haiduk diversions etc.) exactly as described the anonymous folk poet in the poem "The Beginning of the Revolt against the Dahijas": "Village princes are not for a quarrel, / Turkish gluttons do not want it, either, / But poor peasants, they do want it, badly, / Because they cannot pay the fines and taxes, / Nor suffer the Turkish evil-doing!" In the context of such social and political circumstances, Karađorđe (1762-1817, leader of

² See: *Écrits sur l'histoire* (Braudel, 1992), *The Modern World-System I-II* (Wallerstein, 2012), *Challenges of Historical Sociology* (Antonić, 1995) and *Sociology and History* (Mitrović, Todorović, 2003).

the First Serbian Uprising 1804–1813) and Serbian dukes (*vayvoda*) organized a rebellion in Orašac which, according to both Leopold von Ranke and Svetozar Marković, is the first Serbian revolution – the struggle against the Turks, as well as the feudal slavery and institutions of government, for independence and national sovereignty. The First Serbian Uprising was a herald of the struggle against the Ottoman Empire in Serbia and the Balkans. The struggle lasted in various forms and stages as late as 1912, when the Turks were expelled from these territories. The crucial fighters in that struggle were the peasant masses led by their commanders/*vozhds*: from Karađorđe, over Miloš Obrenović, to Petar Karađorđević (1844–1921, King of the Kingdom of Serbia 1903–1918 and King of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes 1918–1921). In that struggle, the Serbian people showed national heroism and characteristic patriotism. The struggle for freedom was also paid by huge sacrifices of the Serbian people both in the 19th and the 20th centuries. It is estimated that this relatively small people, next to the Russian people, made the greatest number of sacrifices for its own freedom and the freedom of other Balkan nations. Unfortunately, because of the interventionism of great powers and their arbiters in the territory of the Balkans, the so-called Eastern question will remain open for the sovereignty of the Serbian people and state even in the 20th century, while it is also relevant nowadays. The Serbian people shared the contributions and achievements of the struggle for independence and freedom with other South Slavic nations, many of which saw Yugoslavia merely as a transitional and uncompleted union on the road towards creating their autonomous states at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, after the implosion of socialism and the breakup/destruction of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

This story of the Serbian revolution from the beginning of the 19th century and its unaccomplished goals was marked by Svetozar Marković in his study *Serbia in the East* as a metaphor about the “torn coat”, while Zoran Đinđić (1952–2003, Prime Minister of the Republic of Serbia 2001–2003) described it as: “Yugoslavia – an uncompleted union”.

Svetozar Marković discovered the seeds of a libertarian tradition in the collective consciousness and geoculture of the Serbian people that, even during the Turkish rule, preserved the institutions of the *family cooperative* and *local people's self-government*, as the centres of the Promethean resistance and libertarian patriotism and struggle for preserving identity and national sovereignty; these institutions were the strength of continuity and the result of the First Serbian Uprising;³ In his further analysis, Marković shows how Karađorđe's execution and giving his head to the Turkish sultan as a present, led to a retrograde movement – during Miloš's “coalition rule” with the Sublime Porte, with numerous compromise concessions and even executions of several Serbian *vayvodas* and the

³ In *Serbia in the East* Marković writes: “The cooperative and the municipality – those two Serbian institutions – have remained untouched by the Turkish state system. In them, the Serbian people gathered its destroyed national life and from there it resisted the Turks. The cooperative was an economic unit, while the municipality was a political unit of the Serbian people. For Turks, it was merely a source from which they took their income. For the Serbian people, it was a moral and material source from which it took its strength for the liberation from the Turkish rule. At the very beginning of the Serbian Uprising, it could be seen that it was the hearth from which the revolution sparked and destroyed the Turkish state system and, accordingly, it is the foundation of the new Serbian state” (Marković, 2021, pp. 28–29).

suppression of rebellions in the Serbian people, for the sake of preserving own power and getting a *firman* about the hereditary monarchy rule in Serbia.

For more than half a century, Serbia was ruled by the Serbian-Turkish dual authorities, even at the time when it formally got its constitution, and Prince Miloš continued his arbitrary reign. Speaking of the way in which Miloš ruled, Svetozar Marković quotes the texts and letters of Vuk Karadžić (1787–1864), who was not only the reformer of our language, but also our first ethno-sociologist and chronicler of that time. In his letter to Prince Miloš from 1832, Vuk Karadžić writes about the prince's arbitrariness:

“Just as it is mentioned in history that Serbs from Niš and Smederevo went to Edirne and Constantinople and harvested hay for the Sultan, it will also be mentioned that people from the Užice and Sokol districts went to harvest for you around Kragujevac and Belgrade. Let me tell you succinctly: no one is satisfied with the rule of Your Highness – no one at all, except for two sons of yours; and if they were older, they might also be dissatisfied just as anyone else... Today in Serbia, there is no government in the literal meaning of the word, but you yourself constitute government!” (quoted from: Marković, 2021).

This is what Svetozar Marković wrote about the alienation of political power and Prince Miloš himself:

“The Hatt-i sharif and Berat of 1830 were a fatal blow to the Serbian revolution. The struggle for the liberation and unity of the Serbian people, and even the very idea of it, was completely abandoned. Instead, the organization of the monarchy state began in Serbia!” (Marković, 2021, p. 71).

While Vozhd Karadžić appointed Dositej (Dositej Obradović, 1739–1811), the Serbian Socrates, for the Minister of Education, Miloš was afraid of educated people who might endanger his opportunism. During his long reign in Serbia, the bureaucratic class and dynastic parties spread like weeds and spiderwebs, and power was centralized, while the people were still treated like mere masses, or *raya*. It is a period of a mixture of feudalism and emerging capitalism, the initial accumulation of capital, the rise of the merchant and bureaucratic classes in Serbia, while the *vožd* himself was the wealthiest merchant and absolute ruler supported by the Sublime Porte. In this context, the institutions of the Serbian cooperative and local people's self-government were marginalized and suppressed. This mixed Serbian-Turkish Asiatic system of government is described by Svetozar Marković as a period in which Serbia was “in the torn coat” which was mended and sewn alternately by Turkish and Austrian threads. Although our historiographers and political scientists praise Miloš's diplomatic strategy in cooperation with the Sublime Porte in the struggle for gradual achievement and recognition of Serbia's statehood, during his reign Serbia lost almost half a century of its struggle for the development of the civil society and the construction of the modern legal state.

Therefore, in his study *Serbia in the East* (1872), the first sociological study in our country, Svetozar Marković offers a sharp critique of Miloš's method of ruling. He believed that literature and journalism should actively serve the people's needs “and that it was not enough only to describe our troubles, but also to change the social circumstances”. That is why this study not only provides a picture of the reality in the new Serbian state, but

also shows how the concepts of freedom, civil rights, democracy and unity of the nation were important for Serbian society. It can be rightfully concluded that his observations and messages from *Serbia in the East* are still relevant in post-socialist societies nowadays.

In the final part of the study *Serbia in the East*, Svetozar Marković writes about the promotion of internal and external freedom in the new Serbian state, the spread of bureaucracy, party struggles, pseudo-parliamentarism and the rise of an unrestricted monarchy. All these processes, according to Marković, erode authentic values of the Serbian civilization, such as: mutuality and solidarity in the Serbian cooperative and local people's self-government. They were replaced by the values of emerging capitalism: initial accumulation of capital, rise of social-Darwinist selfishness and plunder, which pulled down traditional Serbian society. Svetozar Marković points out that in Serbia and in Russia the path to socialism will take a different direction, with the preservation of traditional institutions, a combination of tradition and modernization, and not by epigonic imitation of the West. In this context, Marković emphasizes the role of people's self-government as a key institution for the democratization of the order and the preservation of political and social freedoms in society, underlining that the best system is the one in which the people is its own ruler.

In his work "The Paris Commune (the question of bread and self-government)", Marković analyzes the experience of the Paris Commune from 1871, underlining that its participants achieved in practice the basic principle of the municipal sovereignty and pointed out the project of the struggle for the social republic in France, which would be the government of the people for the people: an association of free municipalities. Marković says: „(...) The Parisian workers defended not only themselves, but also whole France from the arbitrary rule, no matter what it is called – monarchy or republic" (Marković, 1965, p. 39).

Workers' self-government, as a form of direct democracy and an association of direct producers, constitutes a political form for social liberation of labour forces and their transformation into an actor of the socialist transformation of society (Marx, 1960). Marx thought that the principles of the Paris Commune would live eternally until they have covered the whole world and become the new reality of humanity. "The flag of the commune is the flag of a world republic" (Marx, 1960, p. 12).

TRANSITION AS CAPITALISM RESTORATION, THE POSITION AND ROLE OF TODAY'S LEFT WING

It can be indisputably said that Svetozar Marković is not only the predecessor of socialism in our country, but also the torch-bearer of the ideas of self-government socialism in Serbia and the Balkans. Jovan Skerlić wrote about him as "the first apostle of modern democracy not only among South Slavs, but also among all Balkan nations" (Skerlić, 1922, p. 242). Miroslav Krleža emphasized that Svetozar Marković was the first to raise high the road-showing banner of self-government in the Balkans, contrary to civil society and the bureaucratic institution of the state.

Unlike capitalism in the West, societies in Serbia and Russia, according to Marković, can avoid the necessary capitalist development and directly transit into socialism through

the affirmation of the forms of cooperative life and shareholding. His plan for introducing socialism relied on the radical reform of the Serbian state. He believed that all state institutions should serve to their main purpose – people's material wealth, development of its intellect, morality and freedom. Therefore, he pointed out that it was necessary to destroy completely the bureaucratic order and allow people to govern the country. To Svetozar Marković, the question of socialism was the question of people's self-government. In that respect, contrary to the centralized bureaucratic government, he underlined the principle of people's self-government, emphasizing that, for the workers' movement, the *question of self-government was the same as the question of bread itself*.

A question arises why we rediscover the eternal freshness of Svetozar Marković's ideas. What is the secret of their eternal youthfulness?

Because, under the guise of transition in Serbia and the Balkans, we have experienced social regression, and under the guise of restoring democracy – the victory of neoconservative forces. Because the so-called liberal revolution at the end of the 20th century turned into a counterrevolution. Because modernization has turned into counter-modernization. Because the neoliberal strategy of dependent modernization has been achieved, which generates the peripheralization of economy, society and culture, and paves the road towards the establishment of dependent societies, re-colonization of Serbia and the Balkans and turning them into protectorates.

Critical sociologists in today's world, such as Immanuel Wallerstein and Pierre Bourdieu, in their studies *After Liberalism* (Wallerstein, 2005) and *Contre-feux* (Bourdieu, 1999), show that the year of 1989 marked not only the collapse of communism as a system, but also of liberalism, and that the process was opened of the radical neoconservative restoration in the world, which brought about the rise of conservative forces – under the label of the struggle for globalization and promotion of the US system of values.

Fukuyama's thesis of *the end of history* (Fukuyama, 2002) and Huntington's thesis of the *conflict of civilizations* (Huntington, 2000) may and should be read in the context of the new geopolitical transition of the world, as the ideological legitimization of a new constellation of the balance of power and the new system of the distribution of social and political power in the global system, as a redirection of attention and conflicts from structural inequalities and symbolic violence to the sphere of differences, today religious and ethnic, and tomorrow racial ones.

The forces of disunited mega-capital in its globalization, the actors of the system of asymmetric globalization in the world – in which the rich are getting richer and the poor are getting poorer – need new ideologists, "troubadours and trouvères". They find and recruit them in the ranks of intellectuals and semi-intellectuals, analysts and pseudo-analysts who deal with the new aestheticization of the world, ideological mystification of the relations, those who, together with the doll-like characters from the society of spectacle, i.e., media actors, have become new creators of "Bengal fires". Behind their praises of democracy, human freedoms and rights, globalization, and the combat against terrorism, there is essentially the interest of big capital, i.e., the giant achieving a McDonaldization function of *exploitation with no boundaries* and shameless destruction of human dignity.

Today, the neoliberal ideology destroys the European social system as well. The social welfare state has become its target. Numerous restructurings and restrictions are being

carried out in the field of labour and social legislation. Trade unions and left-wing parties are pacified under the guise of the “third way” (Giddens), for the sake of unobstructed exploitation both in the world’s central countries and particularly in the countries of the world’s semi-periphery and periphery. As a manifestation of structural inequalities, there are increasing disproportions and contradictions between the North and the South. It takes the least developed countries three and a half centuries to reach the standard of the developed countries, while 350 multibillionaires possess the wealth equal to the wealth of 50% of the world’s population!?

At the beginning of the new millennium, the *social question* is being renewed in the world. Global problems are becoming more acute – in the conditions of an asymmetric model of globalization and the creation of a unipolar world under the protectorate of the USA. *The European Union* as a coalition of big capital, a coalition of financial oligarchy, techno-bureaucracy and politocracy, expands because of the interests of its transnational corporations and not because of philanthropy and humanism.

Austrian economist Hans Hofbauer in his study *From the “push to the East” to peripheral EU integration* (Hofbauer, 2004) proves it on a large scale by his analysis, pointing out why the capital path is accompanied first by the necessary joining the NATO: so that new masters, governors and new feudal lords – in new colonies – would ensure their money (wealth, and property).

Of course, domestic elites in the transitional countries of the broader Euro-illusion act, in the *Eurosis* spirit, Euro-maniacally, as written by Slovenian sociologist Matja Velikonja – as if by copying European laws, by replanting European institutions and joining the EU, we would solve all problems overnight! Ideological illusions!

To be honest, it should be said that joining the EU, as a new type of division of labour, can be a challenge for a country’s economy, in terms of strengthening its competitive power, but not at any cost. Moreover, the EU must be an open structure, not a “bloc” one. In the manner of its selection of the candidate countries for its ranks, the EU seems to have “double standards” and that it acts chiefly by the NATO’s orders and geostrategic interests.

Finally, something should also be said about the left wing in the modern world. The left wing has not found an adequate strategy to respond to the changes occurring since the 1990s. The rise of neoliberalism, the strengthening role of the market and globalization have led to the flexibilization of labour, the loss of work places in industry, and the weakening role of trade unions. On the other hand, in the neoliberal spirit, the left wing has accepted sexism and racism as its main ideological targets, neglecting social and economic interests of the working class, in particular the losers of globalizations (and of transition in former socialist countries). Although the right wing’s power leads to growing social inequalities, the conservative ideology with its emphasis on the “care for the people”, by criticizing left-oriented identity policies and by reaffirming traditional values as well as certain populist measures (protection of domestic production, renewal of work places, anti-migration policy) has found a fertile sole in the part of the working class that feels betrayed by the traditional left wing.⁴ Through the so-called transition realized as a counterrevolution,

⁴ See: *Release of Prometheus* (Mitrović, 2016), *Destra e sinistra* (Bobbio, 1997), as well as the text “Why are workers turning to the right?” (Varoufakis, 2025).

Serbia was robbed, humiliated and made into a dependent society of capitalist periphery. Its state integrity and sovereignty are being dissolved. It is in the condition of a torso state dismembered both from inside and outside.

Through privatization, transition has destroyed social economy; not only the socialist production relationship was destroyed, but the country has also been deindustrialized and peripheralized. The working class has been impoverished and marginalized, and the middle class has been degraded.⁵ In Serbia of the 21st century, the *social question* has been renewed in its sharpest form.

In this context, it is necessary to return to the national combative, humanistic and emancipatory project of Svetozar Marković's *libertarian socialism*. Despite certain sluggishness, hesitations and inability to find their bearings in this turbulent transition period, I believe that *new socialists* will boldly raise the banner of self-government against the forces of restoration and counterrevolution, and that in the perspective of *social struggles*, they will democratically and again come to power and open the path towards the *socialist social alternative of development*. Socialism is both the past and the future of humanity.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Antonić, S. (1995). *Challenges of Historical Sociology*. Beograd: Institut za političke studije. [In Serbian]
- Bobbio, N. (1997). *Destra e sinistra*. Transl. from Italian by A. Cvijić. Beograd: Narodna knjiga; Podgorica: CID. [In Serbian]
- Bourdieu, P. (1999). *Contre-feux*, transl. from French M. Pajević. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Braudel, F. (1992). *Écrits sur l'histoire*, transl. from French by B. Jelić, I. Marković Pavlović, K. Jovanović. Beograd: Srpska književna zadruga. [In Serbian]
- Đorđević, M. (1972). *The Question of Self-Government 1791-1830*. Niš: Gradina. [In Serbian]
- Fukuyama, F. (2002). *The End of History and the Last Man*. Podgorica: CID, Banja Luka: Romanov. [In Serbian]
- Hofbauer, H. (2004). *From the "push to the East" to peripheral EU integration*. Beograd: „Filip Višnjić”. [In Serbian]
- Huntington, S. (2000). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Jovanović, D. (1946). *Energy Teachers*. Beograd: Grafika. [In Serbian]
- Jovanović, S. (1920). *Svetozar Marković*. Beograd: Geca Kon. [In Serbian]

⁵ For further detail, see: *Challenges of Transition – New World and Post-Socialist Society* (Pečujlić, 1997), *Transition, Restoration and Neo-totalitarianism* (Vidojević, 1997), *Transition: Where from and where to?* (Vratuša, 2012), *Transition: A Contribution to Sociological Study of Social Changes* (Šuvaković, 2015), and *Chronicle of the Transitional Graveyard* (Obradović, 2017).

- Kovačević, M. (1990). *Ontological Triptych*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada. [In Serbian]
- Marković, Mih. (1997). The idea of freedom in Svetozar Marković's Work. In: Mih. Marković, I. Maksimović, D. Simeunović (Eds.). *Svetozar Marković's Life and Work*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Marković, M. (2005). *Socialism and Its Permanent Values*. Beograd: RTM Sistem. [In Serbian]
- Marković, S. (1965). The Paris Commune (the question of bread and self-government). In: S. Marković, *The Paris Commune and the International*, 39–47. Beograd: Nolit. [In Serbian]
- Marković, S. (2021). *Serbia in the East*. Beograd: Partalibris. [In Serbian]
- Marx, K. (1960). *The Civil War in France*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Mitrović, Lj. (2016). *Release of Prometheus – the Left and the Post-Capitalist Alternative*. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Mitrović, Lj., Todorović, D. (eds.) (2003). *Sociology and History*. Niš: Filozofski fakultet. [In Serbian]
- Mitrović, Mil. (1982). *Yugoslav Pre-War Sociology*. Beograd: Izdavački centar SSO Srbije. [In Serbian]
- Obradović, M. (2017). *Chronicle of the Transitional Graveyard*. Beograd: "Filip Višnjić". [In Serbian]
- Pašić, N. (1981). *Historical Path of the Commune*. Beograd: Rad. [In Serbian]
- Pečujlić, M. (1997). *Challenges of Transition – New World and Post-Socialist Society*. Beograd: Pravni fakultet. [In Serbian]
- Perović, L. (1985). *Serbian Socialists of the 19th Century*. Beograd: Rad. [In Serbian]
- Skerlić, J. (1922). *Svetozar Marković, His Life, Work and Ideas*. Beograd: IK Napredak. [In Serbian]
- Stojković, A. (1972). *Development of Philosophy among Serbs*. Beograd: Slovo ljubve. [In Serbian]
- Stojković, A. (1999). *Serbian People at the Crossroads between the East and the West*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Šutović, M. (2012). "Radical Sociology" and "Sociological Imagination" of Svetozar Marković. *Sociološki pregled*, Vol. XLVI (2012), no. 1, special edition, "100 Years of Sociology in Serbia", 111–137. Available at: <https://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/18/socioloski-pregled-god-xlvi-2012-sv-1/> [In Serbian]
- Šuvaković, U. (2015). *Transition: A Contribution to Sociological Study of Social Changes*, 2nd edition. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet. [In Serbian]
- Varoufakis, Y. (2025). Why are workers turning to the right?. *Peščanik*, 15. 10. 2025. Available at: <https://pescanik.net/zasto-se-radnici-okrecu-desnici/> [In Serbian]
- Vidojević, Z. (1997). *Transition, Restoration and Neo-totalitarianism*. Beograd: Centar za sociološka istraživanja, Institut društvenih nauka. [In Serbian]
- Vratuša, V. (2012). *Transition: Where from and where to?*. Beograd: Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. [In Serbian]
- Wallerstein, I. (2005). *After Liberalism*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Wallerstein, I. (2012). *The Modern World-System*. Podgorica: CID. [In Serbian]